

مسئولیت مدنی داور در حقوق ایران؛ مبانی، حدود مسئولیت و ضمانت‌اجراهای ناشی

از نقض وظایف داوری

امین کاظمی*^۱، ابنوی ناصر محمدنژاد^۲، الهه الفونه^۳، زهرا رضائی^۴

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یاسوج، ایران.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یاسوج، ایران.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یاسوج، ایران.

۴. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یاسوج، ایران.

چکیده

داوری به عنوان یکی از مهم‌ترین شیوه‌های حل و فصل خصوصی اختلافات، جایگاه قابل توجهی در نظام حقوقی ایران پیدا کرده است. رجوع به داوری معمولاً با هدف دستیابی به سازوکاری تخصصی، نسبتاً سریع، انعطاف‌پذیر و کم‌تشریفات برای حل اختلاف صورت می‌گیرد. در این میان، داور به عنوان شخصی که اختیار تصمیم‌گیری درباره اختلاف را از توافق طرفین یا قانون دریافت می‌کند، دارای موقعیتی دوگانه است؛ از یک سو رابطه وی با طرفین دارای منشأ قراردادی است و از سوی دیگر، در جریان رسیدگی وظیفه‌ای شبه قضایی و تصمیم‌گیرانه بر عهده دارد. همین وضعیت دوگانه موجب شده است که تعیین مبنای مسئولیت مدنی داور، حدود این مسئولیت، شرایط تحقق آن و رابطه میان مسئولیت داور و اعتبار یا ابطال رأی داوری، از مسائل مهم و قابل بحث حقوقی باشد. در حقوق ایران، ماده ۵۰۱ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی، مبنای مهمی برای مسئولیت مدنی داور محسوب می‌شود. مطابق این ماده، چنانچه در اثر تدلیس، تقلب یا تقصیر در انجام وظیفه داوری، ضرر مالی متوجه یکی از طرفین یا هر دو طرف شود، داور یا داوران مسئول جبران خسارت خواهند بود. بر این اساس، مسئولیت داور در حقوق ایران را نمی‌توان صرفاً با ابطال رأی داوری مساوی دانست؛ زیرا ابطال رأی ممکن است ناشی از جهاتی باشد که الزاماً ناشی از تقصیر داور نیست. پژوهش‌های جدید حقوقی نیز بر فقدان ملازمه قطعی میان ابطال رأی و مسئولیت مدنی داور تأکید کرده‌اند. پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، قوانین، مقررات، آثار حقوقی و مطالعات تطبیقی، مبانی مسئولیت مدنی داور، شرایط تحقق مسئولیت، حدود آن، مصادیق نقض وظایف، رابطه میان ابطال رأی و مسئولیت مدنی و ضمانت‌اجراهای قابل اعمال را بررسی می‌کند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که عنصر تقصیر در نظام حقوقی ایران نقش محوری دارد و صرف صدور رأیی که بعداً باطل اعلام شود، به تنهایی برای تحقق مسئولیت مدنی داور کافی نیست. همچنین، میان «مسئولیت ناشی از عملکرد قضایی داور» و «مسئولیت ناشی از نقض تعهدات قراردادی و حرفه‌ای» باید تفکیک قائل شد. نتیجه پژوهش آن است که الگوی مناسب برای حقوق ایران، نه مصونیت مطلق داور و نه مسئولیت مطلق او، بلکه مسئولیت مبتنی بر تقصیر همراه با حمایت از استقلال داور است؛ به گونه‌ای که در موارد تدلیس، تقلب، سوءنیت یا نقض آشکار و قابل انتساب وظایف، امکان مطالبه خسارت وجود داشته باشد.

واژگان کلیدی: داوری، داور، مسئولیت مدنی، تقصیر، جبران خسارت، ابطال رأی داوری، ضمانت‌اجرا، مصونیت داور.

مقدمه

مقدمه

داوری یکی از قدیمی‌ترین و در عین حال مهم‌ترین روش‌های خصوصی حل اختلاف است که در نظام‌های حقوقی مختلف مورد شناسایی قرار گرفته است. توسعه روابط اقتصادی، افزایش قراردادهای تجاری، تخصصی شدن اختلافات و ضرورت دستیابی به روش‌های سریع‌تر حل و فصل اختلاف، موجب شده است که داوری در کنار رسیدگی قضایی جایگاه مهمی پیدا کند. در حقوق ایران نیز قانون‌گذار در قانون آیین دادرسی مدنی مجموعه‌ای از مقررات را به داوری اختصاص داده و ضمن شناسایی توافق طرفین برای ارجاع اختلاف به داوری، وظایف، اختیارات و محدودیت‌های داور را مشخص کرده است. داوری از یک جهت با دادرسی قضایی شباهت دارد؛ زیرا داور باید به اختلاف طرفین رسیدگی کرده و در نهایت تصمیمی صادر کند که در حدود قانون و قرارداد داوری، برای طرفین الزام‌آور است. از جهت دیگر، داور با قاضی دادگستری یکسان نیست؛ زیرا اختیار داور اساساً در بسیاری از موارد از توافق خصوصی طرفین ناشی می‌شود و رابطه‌ای قراردادی میان داور و اصحاب دعوا شکل می‌گیرد. همین وضعیت دوگانه، مسئله مسئولیت مدنی داور را پیچیده می‌سازد. برخی نویسندگان، داور را «قاضی خصوصی» یا شخصی با وظیفه شبه قضایی معرفی کرده‌اند و بر این اساس معتقدند که باید در مقابل تصمیمات قضایی وی نوعی مصونیت در نظر گرفته شود؛ زیرا اگر داور بابت هر تصمیمی که یکی از طرفین آن را نادرست می‌داند در معرض دعوای مسئولیت مدنی قرار گیرد، استقلال و بی‌طرفی وی با تهدید مواجه خواهد شد (تقی‌پور، ۱۳۹۳، صص. ۵۷-۸۵)^۱. در مقابل، دیدگاه دیگری با تأکید بر منشأ قراردادی داوری، معتقد است داور همانند هر متعهد حرفه‌ای باید در برابر نقض تعهدات خود پاسخگو باشد.

در حقوق ایران، ماده ۵۰۱ قانون آیین دادرسی مدنی جایگاه ویژه‌ای دارد. این ماده مقرر می‌کند:

هرگاه در اثر تدلیس، تقلب یا تقصیر در انجام وظیفه داوران، ضرر مالی متوجه یک طرف یا طرفین دعوا گردد، داوران برابر موازین قانونی، مسئول جبران خسارت وارده خواهند بود. از ظاهر این ماده می‌توان دریافت که قانون‌گذار اصل مسئولیت مدنی داور را پذیرفته است؛ اما این مسئولیت مطلق نیست. وجود واژگانی همچون «تدلیس»، «تقلب» و «تقصیر» نشان می‌دهد که میان اشتباه عادی داور و رفتار تقصیرآمیز وی باید تفاوت گذاشت. بنابراین، هر رأیی که به زیان یک طرف صادر شود یا حتی هر رأیی که بعداً باطل شود، الزاماً موجب مسئولیت مدنی داور نخواهد بود. اهمیت موضوع در این است که اگر از یک طرف مصونیت بیش از اندازه‌ای برای داور در نظر گرفته شود، ممکن است حقوق زیان‌دیده بدون ضمانت اجرای مؤثر باقی بماند؛ و اگر از طرف دیگر مسئولیت داور بسیار گسترده تفسیر شود، استقلال وی و کارآمدی نهاد داوری با خطر مواجه خواهد شد. مطالعات تطبیقی نیز نشان می‌دهند که نظام‌های حقوقی مختلف رویکرد یکسانی نسبت به مسئولیت داور ندارند. در برخی نظام‌های کامن‌لا، داور در انجام وظایف شبه قضایی از مصونیتی مشابه قضاات برخوردار است؛ در حالی که در برخی نظام‌های حقوق نوشته، رابطه قراردادی داور و طرفین نقش پررنگ‌تری در تحلیل مسئولیت دارد (سوچ، ۲۰۱۹، صفحات ۴۲۱-۴۰۵)^۲. در پژوهش تطبیقی مربوط به ایران، ایالات متحده، انگلستان و ولز نیز تأکید شده است که در حقوق ایران اصل مصونیت عام داور به شکل برخی نظام‌های کامن‌لا پذیرفته نشده و مسئولیت وی در چارچوب قواعد عمومی قابل بررسی است (براتی، خسروی و برزگری ده‌اج، ۱۳۹۹، صص ۵۹-۸۲).^۳ از این رو، پرسش اصلی پژوهش حاضر آن است که مبنای مسئولیت مدنی داور در حقوق ایران چیست و نقض چه وظایفی می‌تواند موجب مسئولیت وی شود؟ همچنین باید مشخص کرد که آیا ابطال رأی داوری ملازمه‌ای با مسئولیت مدنی داور دارد یا خیر و زیان‌دیده از چه ضمانت‌اجراهایی می‌تواند استفاده کند.

Taghipour^۱Cevc^۲Barati, Khosravi & Barzegari Dahaj^۳

بیان مسئله

داوری بر پایه اعتماد طرفین شکل می‌گیرد. هنگامی که اشخاص اختلاف خود را به داور ارجاع می‌دهند، انتظار دارند شخص یا اشخاص منتخب با رعایت بی‌طرفی، استقلال، دقت، حسن نیت و مقررات حاکم، اختلاف را بررسی و درباره آن تصمیم‌گیری کنند. بنابراین، رابطه میان داور و طرفین صرفاً یک رابطه عادی قراردادی نیست، بلکه دارای آثار حرفه‌ای و شبه‌قضایی است. مسئولیت مدنی داور از آن جهت اهمیت دارد که رأی داور می‌تواند مستقیماً بر اموال، حقوق مالی و منافع اقتصادی طرفین اثر بگذارد. اگر داور به‌صورت آگاهانه یا بر اثر تقصیر، وظایف خود را نقض کند و در نتیجه زبانی به یکی از طرفین وارد شود، سؤال اساسی این است که آیا زیان‌دیده می‌تواند جبران خسارت را از داور مطالبه کند؟ ماده ۵۰۱ قانون آیین دادرسی مدنی پاسخ اولیه را ارائه کرده است، اما این ماده همه جزئیات مسئولیت داور را مشخص نکرده است. برای نمونه، باید روشن شود منظور از «تقصیر در انجام وظیفه داور» چیست؟ آیا اشتباه در تفسیر قرارداد، اشتباه در ارزیابی ادله، تأخیر در صدور رأی، عدم رعایت حق دفاع، قبول داور با وجود تعارض منافع، افشای اطلاعات محرمانه یا خروج از حدود اختیار، همگی می‌توانند مسئولیت مدنی ایجاد کنند؟ موضوع مهم دیگر، رابطه میان ابطال رأی داور و مسئولیت مدنی داور است. در نگاه نخست ممکن است تصور شود که هرگاه رأی داور به موجب حکم دادگاه باطل شود، داور نیز باید مسئول جبران خسارت باشد؛ اما چنین برداشتی با اصول مسئولیت مدنی سازگار نیست. ابطال رأی ممکن است به علت فقدان شرایط قانونی، تجاوز از حدود اختیار، رعایت نشدن برخی تشریفات یا جهات دیگر رخ دهد، بدون آنکه الزاماً تقصیر شخص داور ثابت شده باشد. پژوهش چراغی، انصافی‌آذر و عسکری نیز دقیقاً بر همین نکته تأکید دارد و نتیجه می‌گیرد که میان بی‌اعتباری رأی داور و مسئولیت مدنی داور ملازمه وجود ندارد. نویسندگان همچنین معتقدند تأیید رأی داور توسط دادگاه نیز لزوماً به معنای عدم مسئولیت داور نیست؛ زیرا ممکن است تقصیر داور در فرایند داور قابل اثبات باشد، حتی اگر رأی در نهایت ابطال نشده باشد (چراغی و دیگران، ۱۴۰۳، صص. ۸۹-۱۱۷).^۴ از سوی دیگر، مسئولیت مدنی داور نباید به ابزاری برای اعتراض غیرمستقیم به رأی داور تبدیل شود. اگر یکی از طرفین صرفاً به دلیل نارضایتی از نتیجه رأی بتواند علیه داور دعوای خسارت مطرح کند، امنیت حقوقی داور و استقلال وی با مشکل مواجه خواهد شد. بنابراین، مسئله اساسی پژوهش ایجاد تعادل میان دو ارزش مهم است: نخست، حمایت از استقلال و امنیت حرفه‌ای داور؛ و دوم، حمایت از طرف زیان‌دیده در برابر رفتارهای تقصیرآمیز یا متقلبانه داور. در حقوق تطبیقی نیز همین چالش مشاهده می‌شود. برخی نظام‌ها برای داور مصونیت گسترده در نظر گرفته‌اند و برخی دیگر، مسئولیت قراردادی یا حرفه‌ای وی را پذیرفته‌اند. ادبیات تطبیقی نشان می‌دهد که در بسیاری از نظام‌ها، نوعی مصونیت محدود یا «مصونیت واجد شرایط» مورد توجه قرار گرفته است تا داور برای تصمیم‌گیری مستقل تحت فشار دعوای متعدد قرار نگیرد، ولی رفتارهای عمدی یا سوءنیت‌آمیز وی بدون ضمانت‌اجرا باقی نماند (فرانک، ۲۰۰۰، صص. ۱-۵۹).^۵ بنابراین، خلأ اصلی پژوهش را می‌توان در نبود یک چارچوب منسجم برای تفکیک میان «اشتباه قضایی داور»، «نقض تعهد حرفه‌ای»، «تقصیر»، «تدلیس و تقلب» و «رفتار عمدی» مشاهده کرد.

اهمیت و ضرورت پژوهش

اهمیت نظری این پژوهش از آن جهت است که مسئولیت مدنی داور در مرز میان حقوق قراردادهای، مسئولیت مدنی، آیین دادرسی مدنی و حقوق داور قرار دارد. تحلیل دقیق این موضوع می‌تواند به روشن شدن ماهیت حقوقی رابطه داور و طرفین کمک کند. اهمیت عملی موضوع نیز بسیار زیاد است. در پرونده‌های داور، طرفین معمولاً مبالغ قابل‌توجهی را در معرض تصمیم داور قرار می‌دهند. اشتباه یا تقصیر داور می‌تواند آثار مالی گسترده‌ای ایجاد کند. بنابراین، تعیین حدود مسئولیت وی برای حفظ حقوق اصحاب دعوا ضروری است. از سوی دیگر، افزایش استفاده از داور تجاری و تخصصی، نیاز به استانداردهای روشن حرفه‌ای را افزایش داده است.

داوری زمانی می‌تواند اعتماد عمومی و تجاری را حفظ کند که هم استقلال داور تضمین شود و هم در برابر تخلفات جدی، امکان پاسخگویی وجود داشته باشد.

اهداف پژوهش

هدف اصلی: هدف اصلی پژوهش، تبیین مبانی، شرایط، حدود و ضمانت‌اجراهای مسئولیت مدنی داور در حقوق ایران و بررسی رابطه میان نقض وظایف داور، ورود خسارت و مسئولیت مدنی داور است.

اهداف فرعی

۱. بررسی مفهوم و ماهیت مسئولیت مدنی داور.
۲. شناسایی مبانی قانونی مسئولیت داور در حقوق ایران.
۳. تحلیل جایگاه ماده ۵۰۱ قانون آیین دادرسی مدنی.
۴. بررسی نقش تقصیر، تدلیس و تقلب در تحقق مسئولیت داور.
۵. تبیین وظایف حرفه‌ای و قانونی داور.

سؤالات پژوهش

سؤال اصلی: مبانی و حدود مسئولیت مدنی داور در حقوق ایران چیست و نقض وظایف داور چه ضمانت‌اجراهای مدنی برای وی ایجاد می‌کند؟

سؤالات فرعی

۱. مبنای اصلی مسئولیت مدنی داور در حقوق ایران چیست؟
۲. آیا مسئولیت داور قراردادی است یا قهری یا ترکیبی از هر دو؟
۳. آیا صرف ابطال رأی داور موجب مسئولیت مدنی داور می‌شود؟
۴. چه تفاوتی میان اشتباه داور و تقصیر وی وجود دارد؟
۵. مهم‌ترین مصادیق نقض وظایف حرفه‌ای داور کدام‌اند؟

فرضیات پژوهش

فرضیه اصلی: در حقوق ایران، مسئولیت مدنی داور اصولاً مبتنی بر تقصیر است و صرف ابطال رأی داور برای تحقق مسئولیت مدنی داور کافی نیست؛ بلکه باید نقض وظیفه، تقصیر یا رفتار عمدی و رابطه سببیت میان رفتار داور و خسارت وارد شده احراز شود.

فرضیه‌های فرعی

۱. ماده ۵۰۱ قانون آیین دادرسی مدنی مهم‌ترین مبنای قانونی مسئولیت مدنی داور در حقوق ایران است.
۲. تدلیس و تقلب داور از مصادیق شدید نقض وظیفه بوده و می‌تواند مسئولیت مدنی وی را به دنبال داشته باشد.
۳. ابطال رأی داور و مسئولیت مدنی داور دو نهاد مستقل هستند و میان آن‌ها ملازمه منطقی وجود ندارد.
۴. نقض تعهدات حرفه‌ای مانند بی‌طرفی، استقلال، رعایت حق دفاع و حفظ محرمانگی می‌تواند حسب مورد مسئولیت مدنی ایجاد کند.
۵. برای حفظ کارآمدی داور، مسئولیت داور باید به گونه‌ای تفسیر شود که اشتباهات متعارف و اختلاف برداشت حقوقی، بدون احراز تقصیر، موجب مسئولیت نشود.

پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهش مجموعه مطالعات و تحقیقات پیشین مرتبط با موضوع مورد بررسی است که به منظور شناسایی وضعیت دانش موجود، یافتن خلأهای پژوهشی و مشخص کردن جایگاه تحقیق حاضر بررسی می‌شود. در موضوع مسئولیت مدنی داور، مطالعات داخلی و خارجی متعددی انجام شده است. این مطالعات عمدتاً بر سه محور تمرکز دارند: ماهیت رابطه داور و طرفین، مصونیت یا مسئولیت داور و رابطه میان ابطال رأی و مسئولیت مدنی.

پیشینه داخلی پژوهش

۱. پژوهش تقی‌پور

تقی‌پور در مقاله «مسئولیت داور در حقوق ایران و برخی کشورها» داور را شخصی معرفی می‌کند که به موجب قرارداد، وظیفه‌ای قضایی را بر عهده می‌گیرد. این پژوهش با مقایسه نظام حقوقی ایران و برخی کشورهای دیگر، تفاوت رویکرد نظام‌های کامن‌لا و حقوق نوشته نسبت به مسئولیت داور را بررسی کرده است. در این مطالعه، بر این نکته تأکید می‌شود که در نظام‌های کامن‌لا مصونیت داور به مصونیت قضات نزدیک‌تر است، در حالی که در نظام‌های حقوق نوشته، مسئولیت قراردادی داور اهمیت بیشتری پیدا می‌کند (تقی‌پور، ۱۳۹۳، صص. ۵۷-۸۵). اطلاعات کتاب‌شناختی این مقاله نیز انتشار آن در دوره پنجم، شماره نخست مجله مطالعات حقوق تطبیقی و صفحات ۵۷ تا ۸۵ را نشان می‌دهد.

۲. پژوهش عسگری، میری و سلامی

عسگری، میری و سلامی در مقاله «بررسی مبانی مسئولیت مدنی داور در حقوق ایران و تجارت بین‌الملل» موضوع مبانی مسئولیت مدنی داور را با روش توصیفی - تحلیلی و کتابخانه‌ای بررسی کرده‌اند. این مقاله در سال ۱۴۰۳ منتشر شده و در صفحات ۳۵۴ تا ۳۶۸ قرار دارد. نویسندگان با بررسی مبانی حقوق ایران و تجارت بین‌الملل، بر اهمیت مسئولیت داور در حفظ اعتماد طرفین و کارآمدی نهاد داوری تأکید دارند. این پژوهش از آن جهت برای تحقیق حاضر اهمیت دارد که موضوع را از منظر تطبیقی نیز بررسی کرده است.

۳. پژوهش چراغی، انصافی‌آذر و عسکری

در مقاله «تحلیل ملازمه ابطال رأی داور و مسئولیت مدنی او در حقوق ایران»، نویسندگان به یکی از مهم‌ترین مسائل این حوزه پرداخته‌اند. مقاله در مجله حقوقی دادگستری، شماره ۱۲۸، زمستان ۱۴۰۳، صفحات ۸۹ تا ۱۱۷ منتشر شده است. نتیجه اصلی این پژوهش آن است که میان ابطال رأی داور و مسئولیت مدنی وی ملازمه‌ای وجود ندارد. این دیدگاه با اصل تقصیر و قواعد عمومی مسئولیت مدنی سازگارتر است.

۴. پژوهش درباره گستره مسئولیت داور از حیث تصمیمات صادره

مطالعه دیگری با عنوان «گستره موضوعی مسئولیت مدنی داور از حیث تصمیمات صادره از سوی او» در مجله حقوقی دادگستری، پیاپی ۱۲۹، بهار ۱۴۰۴، صفحات ۲۶۵ تا ۲۸۷ منتشر شده است. این پژوهش مسئله مهمی را مطرح می‌کند که آیا مسئولیت مدنی داور تنها مربوط به رأی نهایی است یا تصمیمات و اقدامات وی در جریان رسیدگی را نیز دربرمی‌گیرد.

پیشینه خارجی پژوهش

۱-Franck

Susan Franck در پژوهش «The Liability of International Arbitrators: A Comparative Analysis and Proposal for Qualified Immunity» موضوع مسئولیت داوران بین‌المللی را از منظر تطبیقی بررسی کرده است. این پژوهش با بررسی نظام‌های مختلف حقوقی، بر ضرورت ایجاد تعادل میان استقلال داور و پاسخگویی وی تأکید می‌کند. (Franck, ۲۰۰۰, pp. ۱-۵۹).

۲- Cevc۹

Cevc در مقاله «Civil Liability of Arbitrators» وضعیت مسئولیت مدنی داوران را بررسی کرده و نشان داده است که نظام‌های حقوقی مختلف در این زمینه رویکرد واحدی ندارند. این مقاله در سال ۲۰۱۹ و در صفحات ۴۰۵ تا ۴۲۱ منتشر شده است. نویسنده میان تعهدات قراردادی داور و وظایف شبه قضایی وی تفکیک می‌کند. (Cevc, ۲۰۱۹, pp. ۴۰۵-۴۲۱)

۳- Salahuddin

Salahuddin در مقاله «Should arbitrators be immune from liability?» مسئله مصونیت داور را بررسی کرده و استدلال‌های موافق و مخالف مصونیت را مورد تحلیل قرار داده است. مقاله در جلد ۳۳، شماره ۴ مجله Arbitration International در سال ۲۰۱۷، صفحات ۵۷۱ تا ۵۸۱ منتشر شده است. (Salahuddin, ۲۰۱۷, pp. ۵۷۱-۵۸۱)

۴- مطالعات تطبیقی ایران

Barati، Khosravi و Barzegari Dahaj در مطالعه‌ای تطبیقی، مصونیت داور در حقوق ایران را با نظام‌های حقوقی آمریکا، انگلستان و ولز مقایسه کرده‌اند. مقاله در سال ۲۰۲۰ در صفحات ۵۹ تا ۸۲ منتشر شده است. این مطالعه نشان می‌دهد که رویکرد حقوق ایران نسبت به مصونیت داور با رویکرد مطلق برخی نظام‌های کامن‌لا متفاوت است.

جامعه آماری پژوهش

با توجه به ماهیت حقوقی تحقیق، پژوهش حاضر دارای جامعه آماری انسانی به معنای متعارف پژوهش‌های کمی نیست.

جامعه پژوهش شامل منابع حقوقی و اسنادی زیر است:

۱. قوانین و مقررات مرتبط با داوری.
 ۲. قانون آیین دادرسی مدنی.
 ۳. قانون مسئولیت مدنی.
 ۴. قانون داوری تجاری بین‌المللی.
 ۵. آرای قضایی و رویه قابل دسترس.
 ۶. کتب حقوقی معتبر.
 ۷. مقالات علمی - پژوهشی داخلی.
 ۸. مقالات علمی و مطالعات تطبیقی خارجی.
 ۹. قواعد و مقررات مؤسسات داوری معتبر.
- بنابراین، در این مقاله اصطلاح «جامعه پژوهش» مناسب‌تر از «جامعه آماری» است و نمونه‌گیری به شکل هدفمند از منابع حقوقی و علمی صورت گرفته است.

خصوصیات پژوهش

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی - نظری است؛ زیرا از یک سو به توسعه مبانی نظری مسئولیت مدنی داور کمک می‌کند و از سوی دیگر، نتایج آن می‌تواند برای قضات، وکلا، داوران، مشاوران حقوقی و طرفین قراردادهای داوری کاربرد داشته باشد.

از نظر روش، پژوهش توصیفی - تحلیلی است.

از نظر گردآوری اطلاعات، پژوهش کتابخانه‌ای و اسنادی است.

از نظر ماهیت داده‌ها، پژوهش کیفی است و داده‌های آن شامل متون قانونی، آرای قضایی، نظریات حقوقی، کتب، مقالات و منابع تطبیقی است.

داده‌های پژوهش

داده‌های اصلی پژوهش از چهار گروه تشکیل شده‌اند:

گروه اول: منابع قانونی: مهم‌ترین منبع، قانون آیین دادرسی مدنی، به‌ویژه مواد مرتبط با داور و ماده ۵۰۱ است.
گروه دوم: منابع حقوقی: کتب حقوق مدنی، مسئولیت مدنی، آیین دادرسی مدنی و حقوق داور.
گروه سوم: مطالعات علمی: مقالات علمی - پژوهشی داخلی و خارجی درباره مسئولیت داور، مصونیت داور، ابطال رأی داور و تعهدات حرفه‌ای داور.

گروه چهارم: منابع تطبیقی: مطالعات مربوط به حقوق آمریکا، انگلستان، کشورهای اروپایی و مقررات داور بین‌المللی.

روش‌شناسی پژوهش

روش تحقیق، توصیفی - تحلیلی است. در مرحله نخست، مفاهیم اصلی مسئولیت مدنی، داور، تقصیر و ضمانت اجرا تعریف می‌شوند. سپس قوانین و مقررات مرتبط با داور در حقوق ایران بررسی می‌شوند.

۲. در مرحله دوم، ماده ۵۰۱ قانون آیین دادرسی مدنی به‌عنوان مقرر محوری مسئولیت داور تحلیل می‌شود.

۳. در مرحله سوم، رابطه میان عناصر مسئولیت مدنی یعنی فعل زیان‌بار، تقصیر، ضرر و رابطه سببیت بررسی می‌شود.

۴. در مرحله چهارم، وضعیت حقوق ایران با برخی نظام‌های خارجی مقایسه می‌شود.

۵. در مرحله پنجم، بر اساس مجموعه یافته‌ها، حدود مسئولیت مدنی داور و ضمانت‌اجراهای آن تحلیل می‌شود.

۶. روش تحلیل داده‌ها، تحلیل محتوای حقوقی و استدلال توصیفی - تحلیلی است.

مبانی مسئولیت مدنی داور در حقوق ایران

مبنای قانونی: مهم‌ترین مبنای صریح مسئولیت مدنی داور در حقوق ایران، ماده ۵۰۱ قانون آیین دادرسی مدنی است.

این ماده از سه وضعیت سخن گفته است:

۱. تدلیس.

۲. تقلب.

۳. تقصیر.

وجه مشترک این موارد آن است که رفتار داور باید از حدود رفتار حرفه‌ای و قانونی مورد انتظار فراتر رفته و سبب ورود خسارت شود.

نظریه تقصیر

نظریه تقصیر را می‌توان مهم‌ترین مبنای مسئولیت مدنی داور در حقوق ایران دانست. مطابق این رویکرد، برای مسئول شناختن داور باید رفتار قابل سرزنش یا عدول از استاندارد متعارف حرفه‌ای احراز شود. بنابراین، اگر داور پس از بررسی اسناد و ادله، تفسیری حقوقی ارائه کند که بعداً دادگاه آن را نپذیرد، نمی‌توان بدون بررسی سایر شرایط، وی را مسئول خسارت دانست. در مقابل، اگر داور بدون بررسی دلایل، به‌صورت آشکار حق دفاع یکی از طرفین را نادیده بگیرد یا با علم به تعارض منافع، داور را قبول کند، امکان بررسی مسئولیت وی جدی‌تر خواهد بود.

رابطه قراردادی داور و طرفین

رابطه داور و طرفین در بسیاری از موارد منشأ قراردادی دارد. طرفین با توافق بر داور، شخص معینی را به‌عنوان داور انتخاب می‌کنند یا انتخاب وی را به شخص یا نهادی دیگر واگذار می‌کنند. داور نیز با پذیرش مأموریت، تعهداتی را بر عهده می‌گیرد.

از مهم‌ترین تعهدات داور می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. قبول و انجام وظیفه در حدود اختیار؛

۲. رعایت بی‌طرفی.

۳. حفظ استقلال.

۴. رعایت حق دفاع.

۵. رعایت مهلت قانونی یا قراردادی.

۶. حفظ محرمانگی اطلاعات.

۷. اجتناب از تعارض منافع.

۸. صدور رأی در حدود موضوع ارجاع شده.

۹. رعایت قواعد آمره قانونی.

نقض هر یک از این وظایف لزوماً مسئولیت مدنی ایجاد نمی‌کند، بلکه باید شرایط عمومی مسئولیت از جمله ورود خسارت و رابطه سببیت نیز احراز شود.

وظایف حرفه‌ای داور

۱. وظیفه بی‌طرفی

بی‌طرفی از اساسی‌ترین الزامات داوری است. داور نباید به سود یکی از طرفین رفتار کند. اگر داور در جریان رسیدگی اطلاعات محرمانه یک طرف را در اختیار طرف دیگر قرار دهد یا فرصت دفاع متفاوتی برای طرفین ایجاد کند، ممکن است بی‌طرفی وی زیر سؤال رود.

۲. استقلال

داور باید از نفوذ اقتصادی، شخصی یا سازمانی طرفین فاصله داشته باشد. استقلال به معنای نبود رابطه‌ای است که تصمیم‌گیری داور را تحت تأثیر قرار دهد.

۳. رعایت حق دفاع

داور باید فرصت مناسب برای ارائه اسناد و دفاع را برای طرفین فراهم کند. محروم کردن غیرموجه یکی از طرفین از ارائه دفاع می‌تواند علاوه بر آثار مربوط به اعتبار رأی، در شرایط خاص مبنای مسئولیت مدنی قرار گیرد.

۴. حفظ محرمانگی

اطلاعاتی که داور در جریان رسیدگی به آن‌ها دسترسی پیدا می‌کند، ممکن است ارزش اقتصادی یا تجاری داشته باشند. افشای غیرمجاز این اطلاعات، در صورت تحقق شرایط مسئولیت، می‌تواند موجب مطالبه خسارت شود.

۵. رعایت حدود اختیار

داور باید در حدود موضوعی که طرفین به وی ارجاع داده‌اند تصمیم‌گیری کند. تجاوز از حدود اختیار ممکن است موجب بی‌اعتباری بخش مربوط به رأی و در صورت احراز تقصیر و خسارت، مسئولیت مدنی شود.

۶. عنصر ضرر در مسئولیت داور

وجود ضرر یکی از ارکان اصلی مسئولیت مدنی است. ضرر باید قابل اثبات و قابل انتساب به رفتار داور باشد.

ضرر ممکن است مالی باشد؛ مانند:

۱. از دست رفتن منفعت قطعی؛

۲. پرداخت وجهی که ناشی از رفتار تقصیرآمیز داور بوده است؛

۳. هزینه‌های مستقیم ناشی از رفتار داور؛

۴. خسارات مالی ناشی از نقض تعهد حرفه‌ای.

در مورد خسارات غیرمستقیم یا احتمالی، احراز رابطه سببیت و قابلیت مطالبه باید با دقت بیشتری انجام شود. ماده ۵۰۱ نیز به طور مشخص از «ضرر مالی» سخن گفته است؛ بنابراین در تحلیل مسئولیت ناشی از این ماده، باید میان خسارت مالی و سایر انواع خسارت تفکیک قائل شد.

رابطه سببیت

حتی اگر تقصیر داور اثبات شود، برای تحقق مسئولیت مدنی باید رابطه سببیت میان رفتار او و خسارت وجود داشته باشد. برای مثال، اگر داور مرتکب تخلفی شود اما زیان وارد شده ناشی از اقدام مستقل یکی از طرفین یا حادثه‌ای خارجی باشد، نمی‌توان صرف وجود تخلف را برای مسئولیت کافی دانست. رابطه سببیت در دعوای علیه داور اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا ممکن است طرف زیان‌دیده در تلاش باشد تمام خسارات ناشی از شکست در دعوا یا اجرای رأی را به رفتار داور منتسب کند، در حالی که اثبات چنین رابطه‌ای نیازمند بررسی دقیق وقایع است.

تفاوت اشتباه داور و تقصیر داور

یکی از مهم‌ترین نتایج پژوهش حاضر، ضرورت تفکیک اشتباه از تقصیر است. داور نیز مانند قاضی ممکن است در تفسیر قانون یا ارزیابی ادله دچار اشتباه شود. اگر هر اشتباه موجب مسئولیت مدنی شود، عملاً استقلال داوری از بین خواهد رفت.

بنابراین باید میان دو وضعیت تفکیک کرد:

۱. وضعیت نخست: داور در یک مسئله حقوقی دارای تردید، تفسیر مشخصی را انتخاب کرده است.
۲. وضعیت دوم: داور بدون رعایت حداقل استانداردهای حرفه‌ای، اسناد مهم را بررسی نکرده یا عمداً یکی از طرفین را از دفاع محروم کرده است.
۳. وضعیت دوم به مراتب بیشتر می‌تواند واجد وصف تقصیر باشد.

رابطه ابطال رأی داوری و مسئولیت مدنی داور

این موضوع یکی از اساسی‌ترین یافته‌های پژوهش است. ابطال رأی داوری، در وهله نخست، ناظر به اعتبار رأی است؛ در حالی که مسئولیت مدنی، ناظر به جبران خسارتی است که در نتیجه رفتار قابل انتساب شخص ایجاد شده است. بنابراین:

ابطال رأی $\neq$ مسئولیت مدنی داور

و همچنین: تأیید رأی $\neq$ عدم مسئولیت مطلق داور

این تفکیک با یافته‌های پژوهش چراغی، انصافی‌آذر و عسکری نیز سازگار است. آنان صراحتاً بر نبود ملازمه میان بی‌اعتباری رأی و مسئولیت مدنی داور تأکید کرده‌اند (چراغی و دیگران، ۱۴۰۳، صص. ۸۹-۱۱۷).

مصادیق احتمالی مسئولیت مدنی داور

از مهم‌ترین مصادیق قابل بررسی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. **تدلیس:** اگر داور با رفتار متقلبانه یا فریبکارانه موجب ورود زیان شود، مسئولیت وی می‌تواند بر مبنای ماده ۵۰۱ مطرح شود.
۲. **تقلب:** تقلب از شدیدترین اشکال نقض وظیفه داوری است و در صورت اثبات، می‌تواند مسئولیت مدنی را تقویت کند.
۳. **تأخیر غیرموجه:** اگر داور بدون دلیل موجه از انجام وظیفه در مهلت مقرر خودداری کند و این تأخیر مستقیماً موجب خسارت شود، امکان بررسی مسئولیت وجود خواهد داشت.

تعارض منافع

پذیرش داوری در شرایطی که داور دارای منفعت شخصی مؤثر در نتیجه اختلاف باشد، می‌تواند استقلال و بی‌طرفی وی را مخدوش کند.

۱. افشای اسرار: افشای اطلاعات مجرمانه طرفین، در صورت ورود خسارت و احراز شرایط قانونی، می‌تواند منشأ مسئولیت باشد.
۲. تجاوز از حدود اختیار: اگر داور درباره موضوعی خارج از حدود توافق داوری تصمیم بگیرد، آثار حقوقی این اقدام باید از منظر اعتبار رأی و مسئولیت احتمالی بررسی شود.

حدود مسئولیت داور

۱. مسئولیت داور نباید به صورت نامحدود تفسیر شود.
 ۲. حدود مسئولیت باید بر اساس عوامل زیر تعیین گردد:
 ۱. نوع وظیفه نقض شده.
 ۲. درجه تقصیر.
 ۳. میزان خسارت.
 ۴. رابطه سببیت.
 ۵. امکان پیش‌بینی خسارت.
 ۶. رفتار زیان‌دیده.
 ۷. نقش سایر عوامل در ایجاد زیان.
- از این منظر، مسئولیت داور با مسئولیت یک شخص عادی تفاوت دارد؛ زیرا داور در محیطی تخصصی و تصمیم‌گیرانه فعالیت می‌کند و تصمیم او ممکن است مستلزم انتخاب میان چند تفسیر حقوقی قابل دفاع باشد.

مصونیت داور

مصونیت داور یکی از موضوعات مهم حقوق تطبیقی است. در برخی نظام‌ها، داور در انجام وظایف شبه‌قضایی از مصونیت برخوردار است. منطق این مصونیت آن است که داور نباید از ترس طرح دعوی متعدد، از اتخاذ تصمیم مستقل خودداری کند. در مقابل، مصونیت مطلق می‌تواند زمینه سوءاستفاده ایجاد کند. مطالعات تطبیقی نشان می‌دهند که در بسیاری از نظام‌های حقوقی، به جای مصونیت مطلق، گرایش به نوعی مصونیت محدود یا واجد شرایط وجود دارد؛ به گونه‌ای که تصمیمات قضایی متعارف داور تحت حمایت قرار گیرد، اما رفتارهای عمدی، متقلبانه یا سوءنیت‌آمیز از مصونیت برخوردار نباشد. (Cevc, ۲۰۱۹, pp. ۴۰۵-۴۲۱)

ضمانت‌اجراهای نقض وظایف داور

- ضمانت‌اجراهای مربوط به نقض وظایف داور را می‌توان در چند گروه بررسی کرد:
۱. **بطلان یا بی‌اعتباری رأی:** در مواردی که شرایط قانونی رعایت نشده باشد، رأی ممکن است با درخواست ذی‌نفع و مطابق مقررات قانونی مورد اعتراض و ابطال قرار گیرد.
 ۲. **مسئولیت مدنی:** در صورت تحقق شرایط ماده ۵۰۱ و قواعد عمومی مسئولیت مدنی، داور مکلف به جبران خسارت خواهد بود.
 ۳. **مسئولیت قراردادی:** اگر رابطه داور و طرفین دارای تعهدات قراردادی مشخص باشد، نقض آن تعهدات می‌تواند حسب مورد آثار قراردادی داشته باشد.
 ۴. **مسئولیت کیفری:** در مواردی که رفتار داور واجد عنوان مجرمانه مستقل باشد، موضوع از حوزه مسئولیت مدنی فراتر رفته و مسئولیت کیفری نیز ممکن است مطرح شود.
 ۵. **مسئولیت انتظامی یا حرفه‌ای:** در مورد اشخاصی که عضویت یا فعالیت حرفه‌ای خاصی دارند، تخلف از الزامات حرفه‌ای ممکن است پیامدهای انتظامی داشته باشد.

تحلیل تطبیقی

در حقوق آمریکا، انگلستان و برخی کشورهای کامن‌لا، مصونیت داور سابقه قابل توجهی دارد. مبنای این رویکرد، مشابهت وظیفه داور با وظیفه قضایی است. در مقابل، در برخی نظام‌های حقوق نوشته، رابطه قراردادی داور و طرفین نقش پررنگ‌تری دارد. مطالعه تطبیقی Barati و همکاران نشان می‌دهد که حقوق ایران برخلاف برخی نظام‌های کامن‌لا، مصونیت عام و مطلق برای داور در نظر نگرفته است. (Barati et al., ۲۰۲۰, pp. ۵۹-۸۲) در حقوق تطبیقی، موضوع مسئولیت داور همچنان محل بحث است. حتی ادبیات جدید نیز بر ضرورت ایجاد تعادل میان استقلال داور و پاسخگویی وی تأکید دارد.

تحلیل داده‌های پژوهش

از آنجا که پژوهش حاضر اسنادی و حقوقی است، تحلیل داده‌ها به شکل آماری انجام نشده است؛ بلکه محتوای قوانین، منابع حقوقی و مطالعات تطبیقی تحلیل شده است.

نتایج تحلیل نشان می‌دهد:

مؤلفه	یافته پژوهش
مبنای اصلی مسئولیت	تقصیر
مبنای قانونی مهم	ماده ۵۰۱ قانون آیین دادرسی مدنی
مسئولیت مطلق داور	قابل پذیرش نیست
ابطال رأی = مسئولیت	ملازمه ندارد
تقلب و تدلیس	از مهم‌ترین مصادیق مسئولیت
ورود خسارت	شرط تحقق مسئولیت
رابطه سببیت	ضروری
استقلال داور	باید حمایت شود
مصونیت مطلق	با مسئولیت‌پذیری سازگار نیست
مصونیت محدود	قابل دفاع‌تر در تحلیل تطبیقی

یافته‌های پژوهش

یافته نخست نشان می‌دهد که مسئولیت مدنی داور در حقوق ایران عمدتاً بر محور تقصیر قرار دارد. یافته دوم آن است که ماده ۵۰۱ قانون آیین دادرسی مدنی، برخلاف تصور مسئولیت مطلق، مسئولیت داور را به وضعیت‌هایی همچون تدلیس، تقلب یا تقصیر مرتبط کرده است. یافته سوم نشان می‌دهد که ابطال رأی داور به تنهایی دلیل کافی برای مسئولیت مدنی داور نیست. یافته چهارم این است که تأیید رأی نیز لزوماً مسئولیت احتمالی داور را منتفی نمی‌کند؛ زیرا رفتار تقصیرآمیز ممکن است در جریان فرایند داور رخ داده باشد.

یافته پنجم نشان می‌دهد که باید میان «تصمیم قضایی داور» و «رفتار حرفه‌ای داور» تفاوت گذاشت. یافته ششم بیانگر آن است که نقض بی‌طرفی، استقلال، محرمانگی، حق دفاع و حدود اختیار می‌تواند حسب شرایط، مبنای بررسی مسئولیت قرار گیرد.

یافته هفتم نشان می‌دهد که حقوق تطبیقی به سمت ایجاد تعادل میان استقلال داور و پاسخگویی وی حرکت کرده است.

تحلیل فرضیات پژوهش

فرضیه اصلی: فرضیه اصلی مبنی بر اینکه مسئولیت مدنی داور در حقوق ایران اصولاً مبتنی بر تقصیر است، تأیید می‌شود. ماده ۵۰۱ قانون آیین دادرسی مدنی صراحتاً تدلیس، تقلب و تقصیر را به‌عنوان مبنای مسئولیت مورد توجه قرار داده است.

فرضیه اول: فرضیه اول نیز تأیید می‌شود؛ زیرا ماده ۵۰۱ مهم‌ترین مقرر اختصاصی درباره مسئولیت مدنی داور در قانون آیین دادرسی مدنی است.

فرضیه دوم: فرضیه دوم نیز تأیید می‌شود. تدلیس و تقلب، به دلیل ماهیت عمدی و فریبکارانه خود، از شدیدترین اشکال نقض وظیفه داور محسوب می‌شوند.

فرضیه سوم: فرضیه سوم مبنی بر عدم ملازمه میان ابطال رأی و مسئولیت مدنی داور تأیید می‌شود. مطالعات اخیر داخلی نیز همین نتیجه را مطرح کرده‌اند (چراغی و دیگران، ۱۴۰۳، صص. ۸۹-۱۱۷).

فرضیه چهارم: فرضیه چهارم نیز با تحلیل وظایف حرفه‌ای داور قابل تأیید است؛ با این حال، نقض هر وظیفه به‌صورت خودکار موجب مسئولیت مالی نمی‌شود و باید خسارت و رابطه سببیت نیز احراز شود.

فرضیه پنجم: این فرضیه نیز تأیید می‌شود. اگر هر اشتباه حقوقی داور موجب مسئولیت مدنی شود، داور عملاً با خطر دعوی متعدد مواجه خواهد شد و استقلال تصمیم‌گیری کاهش خواهد یافت. بنابراین، حمایت از داور در برابر اشتباهات متعارف، در کنار پاسخگویی در برابر تقصیرهای جدی، رویکرد متعادل‌تری است.

بحث و تحلیل نهایی

مسئولیت مدنی داور را نمی‌توان بدون توجه به ماهیت خاص داور تحلیل کرد. داور نه کاملاً قاضی دولتی است و نه صرفاً یک پیمانکار خصوصی. وی از یک طرف وظیفه‌ای شبه‌قضایی دارد و از طرف دیگر، مأموریت او در بسیاری از موارد با توافق خصوصی طرفین شکل می‌گیرد. این وضعیت دوگانه، ضرورت اتخاذ رویکردی متوازن را نشان می‌دهد. اگر داور کاملاً مصون باشد، طرف زیان‌دیده در برابر رفتارهای عمدی یا تقصیرهای شدید او حمایت کافی نخواهد داشت. اگر داور نیز همانند هر ارائه‌دهنده خدمت، در برابر هر اشتباه مسئول شناخته شود، استقلال تصمیم‌گیری وی از بین می‌رود. بنابراین، تحلیل مناسب آن است که مسئولیت داور بر پایه «تقصیر قابل انتساب و مؤثر در ورود خسارت» شکل گیرد. در چنین رویکردی، اشتباه متعارف در تفسیر قانون یا ارزیابی دلیل، تا زمانی که واجد شرایط تقصیر نباشد، نباید به‌تنهایی مسئولیت مدنی ایجاد کند؛ اما رفتار عمدی، تقلب، تدلیس، نقض آشکار بی‌طرفی، تعارض منافع و نقض جدی وظایف حرفه‌ای می‌تواند مبنای مسئولیت باشد.

نتیجه‌گیری

داوری به‌عنوان یکی از شیوه‌های مهم حل اختلاف، نیازمند اعتماد طرفین و استقلال داور است. اعتماد به داور زمانی پایدار خواهد بود که از یک طرف داور بتواند بدون ترس از دعوی بی‌اساس تصمیم‌گیری کند و از طرف دیگر، در صورت ارتکاب تقصیر یا رفتار عمدی زیان‌بار، امکان پاسخگویی وی وجود داشته باشد. بررسی حقوق ایران نشان می‌دهد که ماده ۵۰۱ قانون آیین دادرسی مدنی مهم‌ترین مبنای قانونی مسئولیت مدنی داور است. این ماده با اشاره به تدلیس، تقلب و تقصیر، نشان می‌دهد که قانون‌گذار مسئولیت داور را به‌صورت مطلق نپذیرفته است. در نتیجه، صرف صدور رأیی که یکی از طرفین آن را نادرست می‌داند، برای تحقق مسئولیت کافی نیست. همچنین صرف ابطال رأی داور نیز الزاماً مسئولیت مدنی داور را به دنبال ندارد. برای تحقق مسئولیت باید مجموعه

شرایط لازم، از جمله رفتار تقصیرآمیز، ورود ضرر و رابطه سببیت میان رفتار داور و زیان اثبات شود. در مقابل، اگر داور مرتکب تدلیس، تقلب یا تقصیر مؤثر در ورود خسارت شود، حمایت از استقلال داوری نمی‌تواند به معنای مصونیت مطلق وی باشد. از منظر تطبیقی نیز رویکردهای حقوقی نشان می‌دهند که گرایش مهمی به سمت «مصونیت محدود» یا «مصونیت واجد شرایط» وجود دارد. چنین رویکردی تلاش می‌کند میان دو ارزش مهم، یعنی استقلال داور و پاسخگویی او، تعادل برقرار کند. بر این اساس، پیشنهاد می‌شود در حقوق ایران، مسئولیت داور با توجه به شدت تقصیر، نوع وظیفه نقض شده، میزان خسارت و رابطه سببیت ارزیابی شود. همچنین بهتر است میان خطای حقوقی متعارف، تقصیر حرفه‌ای، تقلب و رفتار عمدی تمایز روشنی ایجاد شود. در نهایت می‌توان گفت مسئولیت مدنی داور در حقوق ایران باید به‌عنوان مسئولیتی مبتنی بر تقصیر و تابع قواعد عمومی جبران خسارت تحلیل شود؛ مسئولیتی که از یک سو مانع مصونیت مطلق داور و از سوی دیگر مانع تبدیل نارضایتی از نتیجه رأی به دعوای مسئولیت مدنی علیه داور می‌شود.

پیشنهادهای پژوهش

۱. تدوین مقررات روشن‌تر درباره مسئولیت مدنی داور در قانون آیین دادرسی مدنی.
۲. تفکیک قانونی میان اشتباه متعارف داور و تقصیر حرفه‌ای.
۳. پیش‌بینی استانداردهای روشن درباره تعارض منافع داور.
۴. تقویت مقررات مربوط به محرمانگی اطلاعات داوری.
۵. تعیین ضوابط دقیق‌تر درباره خسارت قابل مطالبه از داور.
۶. ایجاد رویه قضایی منسجم درباره رابطه ابطال رأی و مسئولیت داور.
۷. توجه به مفهوم مصونیت محدود داور در مطالعات تقنینی آینده.
۸. حمایت از استقلال داور در کنار پیش‌بینی ضمانت‌اجراهای مؤثر در برابر تخلفات عمدی و تقصیرهای شدید.

منابع فارسی

۱. تقی‌پور، بهرام. (۱۳۹۳). «مسئولیت داور در حقوق ایران و برخی کشورها». مطالعات حقوق تطبیقی، دوره پنجم، شماره ۱، صص. ۵۷-۸۵.
۲. چراغی، محمدجواد؛ انصافی‌آذر، بهنام؛ و عسکری، حکمت‌الله. (۱۴۰۳). «تحلیل ملازمه ابطال رأی داور و مسئولیت مدنی او در حقوق ایران». مجله حقوقی دادگستری، پیاپی ۱۲۸، صص. ۸۹-۱۱۷.
۳. عسگری، بهرنگ؛ میری، حسین؛ و سلامی، علیرضا. (۱۴۰۳). «بررسی مبانی مسئولیت مدنی داور در حقوق ایران و تجارت بین‌الملل». پژوهش‌های تطبیقی فقه، حقوق و سیاست، دوره ۶، شماره ۱، صص. ۳۵۴-۳۶۸.
۴. شمس، عبدالله. (۱۳۹۳). آیین دادرسی مدنی. جلد سوم. تهران: دراک.
۵. صفایی، سیدحسین. (۱۳۷۷). «چند سخن درباره نوآوری‌ها و نارسایی‌های قانون داوری تجاری بین‌المللی». مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۴۰.
۶. جنیدی، لعیا. (۱۳۷۸). نقد و بررسی تطبیقی قانون داوری تجاری بین‌المللی مصوب ۱۳۷۶. تهران: دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
۷. رجبی، محمدرضا. (۱۳۹۰). مبانی و منابع مسئولیت مدنی. تهران.
۸. جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۸۸). ترمینولوژی حقوق. تهران: گنج دانش.
۹. قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی، مصوب ۱۳۷۹، به‌ویژه مواد مربوط به داوری و ماده ۵۰۱.
۱۰. قانون مسئولیت مدنی، مصوب ۱۳۳۹.

۱۱. قانون داوری تجاری بین المللی، مصوب ۱۳۷۶.

منابع کلیدی بررسی شده: مقاله داخلی عسگری و همکاران در سال ۱۴۰۳، مقاله چراغی و همکاران در صفحات ۸۹-۱۱۷، مطالعه تطبیقی Barati و همکاران در صفحات ۵۹-۸۲ و مقاله Cevc در صفحات ۴۰۵-۴۲۱.

منابع انگلیسی

۱. Barati, J., Khosravi, A., & Barzegari Dahaj, H. (۲۰۲۰). Comparative study of arbitrator immunity in Iranian law, in comparison with the international commercial arbitration system and the domestic arbitration system of the United States, the United Kingdom and Wales. *Pajouheshnameh Hoghoogh-e Tatbighi*, ۴(۱), ۵۹-۸۲.
۲. Cevc, A. (۲۰۱۹). Civil liability of arbitrators. *EU and Comparative Law Issues and Challenges Series*, ۳, ۴۰۵-۴۲۱.
۳. Franck, S. D. (۲۰۰۰). The liability of international arbitrators: A comparative analysis and proposal for qualified immunity. *New York Law School Journal of International and Comparative Law*, ۲۰(۱), ۱-۵۹.
۴. Salahuddin, A. (۲۰۱۷). Should arbitrators be immune from liability? *Arbitration International*, ۳۳(۴), ۵۷۱-۵۸۱.
۵. Yu, H. L. (۲۰۰۹). Who is an arbitrator? A study into the issue of immunity. *International Arbitration Law Review*, ۱۲(۲), ۳-۱۰.
۶. Villarreal Martínez, J. R. (۲۰۲۴). The civil liability of arbitrators: A transition from absolute to qualified immunity in the United States. *Harvard International Law Journal*.